

TÜRK TARİHİNDE
İZ BIRAKAN KADINLAR
EDİTÖRLER
OKAN YEŞİLOT
BIHTER GÜRIŞİK KÖKSAL

VakıfBank Kùltür Yayınları: 0270
Tarih: 073

TÜRK TARİHİNDE İZ BIRAKAN KADINLAR
EDİTÖRLER
OKAN YEŞİLOT
BİHTER GÜRİŞİK KÖKSAL

Yayın Danışmanı
Ekrem Demirli

Proje Editörü
Ömer Uzunagaç

Kapak ve Sayfa Uygulama
Faruk Özcan

Son Okuma
Ozan Ali İhsan Çelik

VakıfBank Kùltür Yayınları

Saray Mahallesi
Dr. Adnan Büyükdeniz Caddesi
No:7/A1 – Kat 13
Ümraniye 34768 İstanbul
Telefon: 0 216 285 9571
www.vbky.com.tr - info@vbky.com.tr
Sertifika No: 40141

© Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş., 2023

ISBN 978-625-6385-91-7

Kitabın tüm yayın hakları VakıfBank Kùltür Yayınları'na aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Baskı

Turkuvaz Haberleşme ve Yay. A. Ş.
Güzeltepe Mahallesi Mareşal Fevzi Çakmak Caddesi
B Blok No: 29/1/1 Eyüpsultan İstanbul
Telefon: 0212 354 3000
Sertifika No: 46403

1. Baskı: Aralık 2023

TÜRK TARİHİNDE
İZ BIRAKAN
KADINLAR

EDİTÖRLER
OKAN YEŞİLOĞ
BİHTER GÜRIŞİK KÖKSAL

OKAN YEŞİLOT

Giresun'un Piraziz ilçesinde doğdu. İlkokulu Gökçeali'de, ortaokul ve liseyi Samsun Ladik Akpınar Öğretmen Lisesi'nde bitirdi. 1988 yılında kazandığı Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği Bölümünden 1992 yılında mezun oldu. Yüksek lisansını Prof. Dr. Nesrin Sarıahmetoğlu danışmanlığında "Hacı Zeynelabidin Tagiyev'in Hayatı ve Faaliyetleri" adlı teziyle yaptı. Doktorasını Prof. Dr. Abdülkadir Donuk danışmanlığında "Hasan Melikzade Zerdabi'nin Hayatı ve Faaliyetleri" adlı teziyle tamamladı. 1995-96 yıllarında Azerbaycan Bakü Devlet Üniversitesi'nde misafir öğretim elemanı olarak bulundu. 1997-98 yıllarında Uluslararası Türk-Kazak Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi'nde öğretim görevliliği yaptı. 2008 yılında Marmara Üniversitesi'nde doçent unvanı aldı, 2014 yılında da aynı üniversitede profesörlüğe atandı. Hâlen Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Kafkasya Tarihi Anabilim Dalında öğretim üyesi ve Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü müdürü olarak görev yapmaktadır. Yayımlanmış kitaplarından bazıları şunlardır: *Şah'ın Ülkesinde* (2014), *Hacı Zeynelabidin Tagiyev* (2015), *Ateş Çemberinde Azerbaycan* (2022).

İÇİNDEKİLER

Önsöz	7
Türk Töresinde Kadın LATİFE KABAKLI ÇİMEN	9
İslâm Öncesi Türk Tarihinde Kadının Konumu ve Sosyal Statüsü BAŞAK KUZAKÇI	43
Türk Tarihinde İz Bırakan Kadın Veliler HÜLYA KÜÇÜK	63
Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasına Katkı Sağlayan Kadınlar: Bâciyân-ı Rûm HATİCE ÇUBUKCU	93
Şer'î Mahkemelere Yansıyan Nikâh ile İlgili Kayıtlarda Kadınlar HAVA SELÇUK	119
Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kadını AYŞEN MÜDERRİSOĞLU	135
İlk Müslüman Hz. Hatice MUSTAFA SABRİ KÜÇÜKAŞCI	151
Sevenlerini Ateşten Koruyan Peygamber Kızı Fâtıma GÜLGÜN UYAR	177
İlk Şehit Sümeyye Bint Hubbât AYNUR URALER	191
Türk-İslâm Tarihinde İki Kadın ve İki İstila AYDIN USTA	201
Kabac Hatun ERKAN GÖKSU	229
Hürrem Sultan ve Vakfiyeleri VEDAT TURĞUT	251

Âdile Sultan ARİF KOLAY	267
Tatar Hanlıklarının Hanbikesi: Süyün Bike İLYAS KEMALOĞLU	293
Uygur Tarihindeki Meşhur Kadın Kahraman İparhan/Dilşâd Hatun Üzerine Bir Değerlendirme ALİMCAN İNAYET	303
Kurmancan Datka: Alay'ın Taçsız Kraliçesi NUR ÇETİN	317
Maarifperver Bir Türk Kadını: Hanife Hanım Melikova (1856-1929) OKAN YEŞİLOT	331
Rusya Türkleri Arasındaki Kadın Hareketinin Önderi: Şefika Gaspıralı (1886-1975) ELİF UZUNAĞAÇ	345
Unutulmuşluktan Gönüllere: Aziziye Kahramanı Nene Hatun İBRAHİM ETHEM ATNUR	361
Şerife Bacı TÜLAY ALİM BARAN	389
Fatma Seher Hanım Nam-ı Diğer Kara Fatma ESMA TORUN ÇELİK	399
Türk Tarihinde İz Bırakan Kadınlar: Bir Halide Edib Adivar Portresi HÜLYA ERAYDIN ARGUNŞAH	443
Dilhayat Kalfa Literatürü ve Evcara Peşrevi Üzerine Bir İnceleme ALİ TAN	487

ÖNSÖZ

Kadın ve kadın hakları konusu tarihin eski dönemlerinden beri tartışılmaktadır. Türkler töreleri gereği kadını erkeğin yanında, onun tamamlayıcısı statüsünde görmüş ve evlenirken eşini seçme, mirastan pay alma, şahsî mülkiyet, boşanma, evlat edinme gibi haklar vermiştir. Türk töresinde kadına hukukî olarak koruyuculuk verilirken erkek ve kadın arasında bir fark gözetilmemiştir. Günümüzde kadın özgürlüğü, kadın hakları ile kadının sosyal, ekonomik ve siyasî hayata katılımı konuları dünyanın birçok ülkesinde problem olmaya devam ederken Türk töresi kadına özel hak ve sorumluluklar vererek saygınlığını korumuştur. Türklerde kadınlar üst düzey siyasî görevlerde yer almışlardır. Bu nedenle kadınların kamu hukuku içerisindeki hakları da korunmuş, devlet idaresinde hakanla eşit haklara sahip olan hatunlar elçi kabulünde, savaş meclislerinde, ferman ve emirnamelerde yer almışlardır. Hakanlar sefere çıktığında ya da öldüğünde devlet yönetimini hatunlar üstlenmiştir. Bu bilgilerden hareketle Türk kadını muasırlarına nazaran toplumsal yapının her katmanında oldukça ileri bir konumu temsil etmiştir.

Bozkır Türk topluluklarında çadırılık, halı dokuma, nakış işleme, kumaş boyama gibi dokumacılık alanlarının tümünde kadın emeği ve işçiliği hâkim olmuştur. Böylece kadın güçlü bir iktisadî kaynağa sahip hâle gelmiştir. Kadının hem haklarının gözetilmesi hem de üretim sürecinde yer alması dönemin seyyâhlarının ve elçilerinin de ilgisini çekmiştir.

Sadece Eski Türklerde değil, Türk tasavvuf tarihi döneminde de kadınların statüsü üst seviyededir. O dönemdeki kadın sûfilerden olan Hoca Ahmed Yesevî'nin kızı Gevher Şehnaz Hanım, babasının "hikmet"lerini yaymada büyük rol oynamıştır. Daha sonraki dönemlerde yaşayan kadın velilere bakıldığında, Bâcıyân-ı Rûm'dan Mevlevî hanım sûfî ve postnişîn-vekillerine kadar uzanan geniş bir yelpaze olduğu görülmektedir. Yesevî, Vefâî ve Bektâşî gelenekte yetişmiş fütüvvet ehli Türkmen sûfî kadınlar başta olmak üzere irfan ocaklarında hizmet etmiş olan kadın dervişlerin hepsinin Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasına katkıları büyük olmuştur. Anadolu'da kurulmuş olan Türk-İslâm medeniyetinde, Hacı Bektâşlar, Yunus Emreler, Mevlânâlar kadar Hatun Anaların, Fatma Bacıların da katkısı önemlidir. Türk-İslâm kültüründe "Cennet annelerin ayakları altındadır." düsturu kadına verilen değer en güzel ifadelerindedir.

Türk kadını barışta olduğu gibi savaşta da kendi üzerine düşeni en iyi şekilde başarmıştır. Türk kadınlarının gösterdiği kahramanlıklar destanlara konu olacak niteliktedir. Son dönemde Nene Hatun, Şerife Bacı, Kara Fatma ve daha niceleri Türk tarihine isimlerini altın harflerle yazdırmışlardır.

Bu alandaki boşluğu doldurmak üzere hazırlanan bu çalışmada “Türk Tarihinde İz Bırakan Kadınlar” konusu akademisyenler/uzmanlar tarafından birçok yönüyle incelenmeye çalışılmıştır. Eserde; Doç. Dr. Latife Kabaklı Çimen, “Türk Töresinde Kadın”; Dr. Başak Kuzakçı, “İslâm Öncesi Türk Tarihinde Kadının Konumu ve Sosyal Statüsü”; Prof. Dr. Hülya Küçük, “Türk Tarihinde İz Bırakan Kadın Veliler”; Dr. Hatice Çubukcu, “Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasına Katkı Sağlayan Kadınlar: Bâciyân-ı Rûm”; Prof. Dr. Hava Selçuk, “Şer’i Mahkemelere Yansıyan Nikâh ile İlgili Kayıtlarda Kadınlar”; Dr. Aysen Müderrisoğlu, “Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kadını”; Prof. Dr. Mustafa Küçükaşçı, “İlk Müslüman Hz. Hatice”; Prof. Dr. Gülgün Uyar, “Sevenlerini Ateşten Koruyan Peygamber Kızı Fâtıma”; Prof. Dr. Aynur Uraler, “İlk Şehit Sümeyye Bint Hubbât”; Prof. Dr. Aydın Usta, “Türk-İslâm Tarihinde İki Kadın ve İki İstila”; Prof. Dr. Erkan Göksu, “Kabac Hatun”; Doç. Dr. Vedat Turğut “Hürrem Sultan ve Vakfiyeleri”; Doç. Dr. Arif Kolay, “Âdile Sultan”; Prof. Dr. İlyas Kemaloğlu, “Tatar Hanlıklarının Hanbikesi: Süyün Bike”; Prof. Dr. Alimcan İneyet, “Uygur Tarihindeki Meşhur Kadın Kahraman İparhan/Dilşad Hatun Üzerine Bir Değerlendirme”; Prof. Dr. Nur Çetin, “Kurmancan Datka: Alay’ın Taçsız Kraliçesi”; Prof. Dr. Okan Yeşilot, “Maarifperver Bir Türk Kadını: Hanife Hanım Melikova (1856-1929)”; Dr. Elif Uzunağaç, “Rusya Türkleri Arasındaki Kadın Hareketinin Önderi: Şefika Gaspiralı (1886-1975)”; Prof. Dr. İbrahim Ethem Atnur, “Unutulmuşluktan Gönüllere: Aziziye Kahramanı Nene Hatun”; Prof. Dr. Tülay Alim Baran, “Şerife Bacı”; Doç. Dr. Esmâ Torun Çelik, “Fatma Seher Hanım Nam-ı Diğer Kara Fatma”; Prof. Dr. Hülya Eraydın Argunşah, “Türk Tarihinde İz Bırakan Kadınlar: Bir Halide Edib Adıvar Portresi”; Prof. Dr. Ali Tan, “Dilhayat Kalfa Literatürü ve Evcara Peşrevi Üzerine Bir İnceleme” adlı yazarlar ve makaleleri yer almaktadır. Şüphesiz Türk tarihinde iz bırakan kadınlar bu kadarla sınırlı değildir. Konunun bütün ayrıntılarıyla ele alınmasının mümkün olmadığı malumdur, bu eserin bundan sonra yapılacak çalışmalara kaynaklık etmesi ve ilgililere faydalı olması dileğimizdir. Bu kitap hazırlanırken vefat eden ve son akademik çalışmasını bu kitaba veren Prof. Dr. Mustafa Küçükaşçı hocamızı rahmetle anıyoruz. Bu esere katkı sunan hocalarımıza, VakıfBank Kültür Yayınları’na ve Ömer Uzunağaç’a teşekkür ederiz.

Okan Yeşilot
Bihter Gürışık Köksal

TÜRK TÖRESİNDE KADIN

LATİFE KABAKLI ÇİMEN*

GİRİŞ

Günümüz modern toplumlarında tarihin her döneminde olduğu gibi bir toplumun düzeni ve devamlılığı önem arz etmektedir. Bunu sağlamak amacıyla hak ve sorumluluklar millî veya uluslararası hukuk kuralları ile belirlenmektedir. Türk tarihinin ilk devirlerinde toplumun düzen ve devamlılığı atalardan kalan yazılı olmayan kurallar, töreler ile sağlanmıştır. Türk töresi Türk kültürünün oluşumunda önemli rol oynayan faktörlerden birisidir. Türk illerinde bulunan hukukî sisteme töre adı verilmektedir. Dolayısıyla toplumsal sistemin düzeni, töre aracılığıyla korunmakta ve oluşturulan bu düzenin devamı yine töreler aracılığıyla sağlanmaktadır. Kanun, nizam, anane ve türeme anlamlarına gelen töre kelimesini ilk olarak Orhun Yazıtlarında törü şeklinde görüyoruz. Törü, Orhun Yazıtlarının altı yerinde devlet/il ile, beş yerinde de “il” ile ilgili olarak on bir yerde geçmektedir. Genellikle il ve töre kelimeleri birlikte kullanılmaktadır çünkü “İl devlet töre de yasa/kanun” anlamına gelmektedir. *Divânu Lüğâti't-Türk*'te sosyal normları karşılamak üzere “Törü” ve “ögreyük” (âdet) kelimeleri yer alır. Beş ayrı yerde geçen “törü”, “nizam, düzen, görenek, âdet, yaratılmak evin önemli yeri ve sediri” anlamlarına gelmektedir. İl (ülke) terk edilir ama töre terk edilmez. “Üstte gök delinmedikçe altta yer çökmedikçe senin ilini ve töreni kim bozabilir?”, “Zulüm evin aralığından girince töre ve adalet bacadan çıkar.” Bu sözler ayrılmaz ikili olan devlet ve törenin devamlılığı, inancı ve kararlılığını göstermesi açısından anlamlıdır.

Ülken'e göre (1969: 300) “Türklerin hukukî, cezaî, siyasî, idarî hâsılı içtimai bütün sarsılmaz ve daimî kanunlarına töre denir.” Gökalp'e göre (1977: 16) hukukî töreden başka, dinî ve ahlâkî töreler de vardır. Türk töresi, Türklere atalarından kalan bütün kuralların toplamıdır. Ön Türklerin yazısız hukuku olan töreye sonradan yazılı kaideler de eklenmiştir. Ögel'e göre de “Devleti kuranların belirlediği töre daha sonra gelenler tarafından korunarak nesilden nesile aktarılmıştır. Kaynağını yasalardan ve örflerden alarak halkın aklına ve iradesine mâl edilmiştir. Töre

* Doç. Dr. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sosyoloji Bölümü, İstanbul/Türkiye, latife.cimen@izu.edu.tr

toplumun hayat kuralları hâline gelen, toplumu disipline eden, aile düzenini sağlayan bir devlet düzeni ve gücüdür.” (Ögel, 2001: 232-235).

Töre toplumdaki herkes tarafından bilinen ve uyulması beklenen kurallar dizisi olarak varlığını sürdürmektedir. Zaman ve şartlar değişse bile törenin anayasa niteliğinde adalet, iyilik, eşitlik ve insanlık-hoşgörü gibi değişmez temel prensipleri bulunmaktadır (Kafesoğlu, 2022: 145). Kaşgarlı “töre”yi Güneş’e, “kut”u Ay’a benzetmektedir.

Töre bir bütündür, ortadan kaybolmaz, küçülmez, parlaklığı sönmez ve adaleti eksilmez. Töre güneşi ancak adaletle varlığını korur ve parlaklığını adaletten alır. Güneş her şeye adaletli davranır, iyi ve kötü ayırmadan iyilik ve yumuşaklıkla muamele eder. Güneş gibi töreli bir toplum da baştan ayağa kayalık dahi olsa düzene girer. Kut ise Ay’a benzer ışığını güneşten yani töreden alır (Başar, 2019: 95-117).

Türk töresi hakkında temel bilgi kaynaklarını yazıtlar oluşturmaktadır. Yenisey, Ongin İhe Hüşotu, Suci, Bömbögör ve Karı Çor Tigin vb. yazıtlar bunlardan bazılarıdır. Orhun Yazıtları en geniş bilgi kaynağı olmakla birlikte, Türk mitolojisi, kurganlar ve eski Türk destanları da kıymetli bilgiler içermektedir. Bunların yanında Çin yıllıkları ve seyyâhların eserleri de konu hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. İslâmiyet’in kabulü dönemine ait eserlerden *Kutadgu Bilig* ve *Divânü Lûgati’t-Türk* yine Türk töresi hakkında bilgiler sunan temel eserlerdir.

Kadın insanın yeryüzünde varoluşundan bu yana nesilleri devam ettiren ana unsurlardan biri olmuştur. Kadın sevgiyi, terbiyeyi, dili, dini ve bütün kültürü nesillere aktaran ilk öğretmendir. Kadının statüsü ve değeri her toplumun kendi inançları, değerleri, normları, kültürü ve hayat biçimi doğrultusunda farklı biçimde şekillenmiştir. Bütün bu algılar toplumların mitolojisine, destanlarına, efsanelerine, yazılı kaynaklarına, diline, müziğine, yapıtlarına, tutum ve davranışlarına yansımıştır. Her toplumun dilinde; kadınlarla ilgili ad, sıfat, hitap şekli, deyim ve atasözleri çoğunlukla diğerlerinden farklıdır. Toplumun kız çocuklarına ve kadınlara karşı kullanmış olduğu dil, o toplumun bilinçaltısıyla birlikte, kadın ve erkek algısını göstermesi açısından oldukça etkili bir veridir. Bu dil yapısı; toplumun kadınlara verdiği önemi gösterdiği kadar onlara yüklenmesi gereken sosyal rol, iş ve eylemler ile yetiştirme tarzını da etkilemektedir.

Türklerin kadına hitapta kullandığı “avrat” kelimesi Ön Türklerde “uragut” şeklinde söylenmiştir. Ögel, Türklerin “kadınlık”la “dişilik”i birbirinden ayırdığını “kadın”ın sadece cinsiyeti değil daha çok kutsallık içerdiğini belirtmektedir (Ögel, 2001: 73). Uygurlar “katun” kelimesinden türetilen ve *hanımefendi* anlamına gelen “katın” kelimesini kullanmaktadır. Tuva Türklerinde katın “kraliçe” anlamına gelmektedir. Tuyü Hunlarındaki ke-dun ise “kadın” hitabı yerine geçmektedir (Kirişen, 2017: 20). Hatun, tarih boyunca Türklerle temas etmiş Asya ve Avrupa millet-

lerinin dillerine “Türk hükümdarınının karısı, Türk kadını, saygın kadın, yönetici kadın” anlamlarıyla geçmiştir. Kadın ifadesine “temizlik, tertiplilik, düzenlilik ve iffetlilik” gibi manalar yükleyen töre, kadının toplumda daima saygı görmesini sağlamıştır. Eski bir Uygur şiirinde “Erkeğin ayıpsız kadına, boyun eğmesi gerekir.” ifadesi yer almaktadır (Kabaklı-Çimen, 2008: 149).

Günümüzde “at, avrat, silah” olarak söylenen atasözünün orijinal biçimi “at, avrat, pusat” şeklindedir. Türk kültüründe erkeğin başına, kadının saçına, atın kuyruğuna izinsiz dokunulmaz; bunların zorla kesilmesi büyük hakaret sayılır ve bu hakaret ancak pusatla ortadan kaldırılır. Türk, bu üç unsura o kadar değer verir ki başkasına emanet edemediği gibi gözünden bile sakındığı kutsallar olarak kabul eder. At, Kaşgarlı'nın ifadesi ile Türk'ün kanadını; avrat, devletin temelini oluşturan aileyi; silah ise devletin askeri gücünü temsil etmektedir (Türkmen ve Alimov, 2019: 1394).

Göçebe devletlerde, hakan eşleri için kullanılan “katun” kelimesinin Soğdca'dan kaynaklandığı kabul edilmektedir (Baştav, 2005: 482). Her ne kadar çıkış noktası tam olarak bilinmese de Hunlar zamanından beri Türkler bu unvanı kullanmaktadır (Kafesoğlu, 2022: 230). MÖ 350'li yıllarda kullanılmaya başlayan kelimenin Türkleştiği ve Türkçeleştiği kabul edilmektedir. Günümüze kadar anlamını yitirmeden gelen katun Farsça'nın etkisiyle hatun hâline dönüşmüştür. Han eşlerine “hanım” hitabı da kullanılmaktadır. Cengizhan bir toplantıda “Ben sizin Hanınızım bu da (eşi Börte) benim Hanım” ifadesi ile eşini yanındakilere tanıtmaktadır. Kadınlara “Hanım” hitabı Anadolu halk dilinde hâlâ kullanılmaya devam edilmektedir (Gömeç, 1997: 90).

Katunlar, hakanlar gibi törelerin emrettiği şekilde ve biçimde katunluk tahtına oturmaktadır (Gömeç, 1997: 90). Katunluk tahtı ve bu tahta çıkmaya dair ritüellerin törelerde yer alması katunun toplumsal ve siyasî statüsünü yansıtmaktadır. Katun unvanını alan kadın, topluluktan farklılaşmakta ve kağanın diğer eşlerinin üzerinde, daha yüksek bir statüye sahip olmaktadır (Roux, 1989: 203). Eşler arasındaki hiyerarşinin bu gibi törenlerle sağlanıyor olması da iktidarın devamlılığı için önem arz etmektedir.

Kadın ile erkek insanlık tarihinin başlangıcından günümüze her zamanda, her coğrafyada, her kültürde yaşamış ve varlığını sürdürmüştür. Bu tarihi süreçte bazı toplumlarda biyolojik ve fiziksel nedenlerden dolayı cinsiyete dayalı iş bölümü yapılmıştır. Bazı toplumlarda anaerkil kültürler gündeme gelirken kadın doğurganlığı sebebiyle kutsallık atfedilip tanrıçalaştırılmıştır. Bazı toplumlarda ise kadın, erkeklerden geri planda hayatını sürdürürken hiçbir hakka sahip olmayan bir nesne veya değersiz bir eşya gibi görülmüştür.

Kadın, Türk töresinde önemli bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır. Törede, kadın ile erkek arasındaki eşitlik, kadın hakları, kadın özgürlüğü, kadına hür-

met, ailenin kutsallığı, aile kurma, evlenme âdetleri, aile hukuku, miras paylaşımı, atalara-yaşlılara saygı, zinanın yasak olması gibi konularda kadınla ilgili kurallar ve uygulamalar yer almaktadır. Töre, kadının; kız çocuk, anne, eş ve yaşlandığı zamanlarda bile toplumun her alanındaki statüsünü ve rollerini belirlemiş aynı zamanda korumuştur. Kadınla ilgili töre kuralları ve cezaları ile kadının hakları, sorumlulukları ve özgürlük alanı oluşturmuştur.

Bu çalışmada amaç, Türk töresinde kadının toplumdaki statüsü, rolleri, hakları ve sorumluluklarını açıklamaktır. Türk törelerini incelediğimiz zaman kadınlarla ilgili olarak özgürlük, kadın-erkek arasındaki eşitlik, kahramanlık, eş ve anne özelliklerinin ön plana çıktığını görmekteyiz. Çalışmada öncelikle bu temel özellikler açıklandıktan sonra Türk töresinde kadının hak ve sorumlulukları değerlendirilecektir.

KADIN ÖZGÜRLÜĞÜ

Türk toplumunda ata binen, ok atan hatta güreş yapan kadının birçok alanda özgür olduğu görülmektedir. Ayrıca kadınlar avlanmak, savaşmak ve şaman ayinlerini düzenlemek gibi görevler üstlenebilirlerdi. Roux, Türk kadınlarının yaşadıkları toplumda çok etkili olduklarını ve hatta devlet içinde yüksek görevlere geldiklerini belirtmektedir (2013: 138). Plano Carpini, kadınların elbiselerinin de erkek elbise modelinde olduğunu, evli kadınların bol ve yere kadar yırtmaçlı bir tunik giydiklerini, genç kız ve kadınların erkeklerden güçlükle ayırt edildiğini yazmakta ve “çünkü tamamen erkekler gibi giyinirler.” demektedir (Carpini, 2000: 31). Rubrouck da şöyle yazmaktadır: “Genç kızların giyinişi, biraz daha uzun olmasının dışında, erkeklerinkinden hiç farklı değildir” (Roux, 1990: 699). Bununla birlikte kadın evlendiğinde giyinme şekli değişmektedir. X. yüzyıl Uygurlarıyla ilgili bir Çin yazısında hakanın huzuruna çıkan kadınlar şu şekilde anlatılmaktadır:

Kağan'ın huzuruna çıkacaklarında şapkalarını çıkartırlar ve saçları dağınık ve omuzlarında dalgalanarak selamlamak üzere girerler. Kadınlar saçlarını on beş on altı santim yüksekliğinde topuz yaparlar ve onu kırmızı bir tül torba içine alırlar. Evlenince buna geçeden yapılmış bir şapka eklerler (Roux, 1990: 699).

İbn Rüsteh IX. ve el-Bekrî de XI. yüzyıllarda kız çocuğunun reşit olduğunda özgür olduğunu söyler: “Kız hoşuna giden kimseyi koca olarak seçer. Babasının artık onun üzerinde hiçbir egemenliği yoktur.” (Roux, 1990: 701). Türk kadınının İslâmiyet'ten önce örtünmediği bilinmektedir. Bunun yanı sıra İbn Fadlân İslâmiyet'i kabul eden Volga'nın Ön Slav Bulgarlarında kadınların yüzlerini saklamalarına inandırılmaları için gösterilen bütün çabaların boşa gitmesinden yakınıdır. Müslümanlar buna çok

şasırmışlardır. İbn Battûta devamlı bu durumdan sitem etmektedir: “Her şey Türklerin gözü önünde hiçbir peçe olmaksızın cereyan eder.”, “Anadolu kadınları peçeli değillerdir.”, “Türk kadınları Kıpçak’ta peçeli değillerdir.”, “Türk kadınları aslında yüzlerini örtmez.” İbn Battûta, kağan bulunmadığı zamanlarda elçileri, misafirleri ağırlayan, onlara şölenler ve kıymetli hediyeler veren hatunlardan uzun uzun söz etmektedir. Plano Carpini ise “Kadınları terbiyelidir ve onların yaşam biçimleri hakkında hiçbir dedikodu duymadık.” demektedir (Carpini, 2000: 46).

KADIN-ERKEK EŞİTLİĞİ

VIII. yüzyılda yazılmış Orhun kitabelerinde kağan ve hatunun eşit haklara sahip olduğunu gösteren bilgiler bulunmaktadır. Ziya Gökalp’e göre Türkler tarih öncesinde, ilk totemizm devrinde yaşadktan sonra anaerkil döneme geçmiş ve daha sonra ataerkil yapıya dönüşmüştür. Dinî ve siyasî lider olan Toyonlar erkek iken büyücü olan Şamanlar kadındır. Dolayısıyla Toyonizm’in etkisiyle erkeğin, Şamanizm’in etkisiyle de kadının kutsallaştırılması kadın-erkek eşitliğini sağlamıştır. Gökalp, Ön Türklerin dünyanın en demokratik toplumu ve feminist nesli olduğunu, feminizmin de demokrasinin yani eşitliğin kadınlara yansması olduğunu iddia etmektedir (1977: 154). Gökalp, Ön Türkleri feminist olarak tanımlarken bunu toplumda demokrasi ve o dönemin dinî inancı olan Şamanizm ile açıklamaktadır. Feminist eleştirinin ancak XX. yüzyılda etkin olmaya başladığı düşünüldüğünde bu açıklamaların ve eski Türk yaşantısının zamanın ötesinde olduğu anlaşılabilir. Ayrıca “Hiçbir millet, Türkler kadar kadın cinsiyetine saygı göstermemiş ve haklarını vermemiştir.” (Gökalp, 1977: 156). Toplumda kadın tabu olarak görülmediği gibi erkeğin karşıtı ve çelişeni değil, tamamlayıcısı olarak kabul edilmiştir. Cinsiyete dayalı iş bölümünün olmaması, kadının erkekle birlikte her etkinliğe katılmasını sağlamıştır. Kadın; avda, savaşta, kurultayda, dinî, siyasî, sosyal ve ekonomik her alanda yer almıştır (Gökalp, 1977: 154). İnan, “Orta Asya Türk topluluklarında kadın-erkek eşitliğinin şehirli veya göçebe olsun fark etmeksizin daima geçerli olduğunu” söylemektedir (Kabaklı Çimen, 2008). Radloff, “Altaylılarda kadın ve erkek arasında konuşma ve görüşme tamamen serbesttir. Kadınlar genç erkeklerle konuşurken hiçbir zaman yüzlerini örtmeyi düşünmezler. Bu sırada terbiyesizlik sayılabilecek hiçbir şaka veya takıntıya rastlamadım.” derken “kızların vücutlarını ve göğüslerini göstermelerinin ayıp ve töreye aykırı olduğunu” belirtmektedir (Eröz ve Güler, 1998: 28).

Türk töresinde maddî ve manevî bütün eşya “sağ” ve “sol” olarak sınıflandırılmış iki eşit bölüme ayrılmıştır. Bu sınıflama kapsamında kadın (sol) ve erkek (sağ) olmak üzere hukukî olarak birbirine eşit ve birbirinin tamamlayıcısı olarak

kabul edilmiştir (Gökalp,1976: 53). Bir emirname yazıldığı zaman kabul olması için, “Hakan ve Hatun emrediyor ki” sözleriyle başlaması gerekirdi. Ayrıca hakan tek başına bir elçiyi huzuruna kabul edemezdi. Elçiler ancak sağda hakan ve solda hatun oturdukları bir zamanda, ikisinin birden huzuruna çıkarlardı. Şölenlerde, toplantılarda, kurultaylarda, ibadetlerde ve ayinlerde, savaş ve antlaşma toplantılarına hakan mutlaka hatunla beraber katılırdı.” (Gökalp, 1977:112). İbn Battûta, kağan bulunmadığı zamanlarda elçileri, misafirleri ağırlayan, onlara şölenler ve kıymetli hediyeler veren hatunlardan uzun uzun söz etmektedir. “Bu tören ve şölenlerde hatunun yeri belli idi. Hakan sağda, hatun solda oturur, elçiler bu şekilde ikisinin birden huzuruna çıkarlardı.” (Battûta, 2019: 426). Birçok seyyâh erkeklerin sağ tarafta, kadınların ise sol tarafta oturduğunu belirtmektedir (Carpini 112; Rubruk 2001: 104-105).

Hatunların hukukî statülerinin ne derece yüksek olduğunun gösteren bu uygulamalar toplumun inançlarından kaynaklanmaktadır. Hakan göğün hatun da yerin evlatları olarak kabul edilmektedir. Güneş Ana ile Ay Ata onların gökyüzündeki temsilcileridir. Hatunu sembolize eden Gün Ana göğün yedinci katında iken hakanı sembolize eden Ay Atanın göğün altıncı katında olduğuna inanılmaktadır. Bu durum kadının erkekten daha saygın olduğunun göstergesi olarak kabul edilmektedir. Güneş genellikle “ana” olarak adlandırılmıştır, “Çünkü yıldızlar ışıklarını ondan alır.” (Gökalp, 1976: 76). Türk Hakanı, Çin İmparatoru’na yazdığı mektuba “Gökle yerin tahta geçirdiği, güneş ile ayın himaye ettiği Türk Hakanı Çin İmparatoruna beyan eder ki...” ifadesi ile başladığı.

Göktürk yazıtlarına göre, Bilge Kağan’ın annesi ile babası, tanrı ve kutsal yer-su tarafından “birlikte” tahta çıkarılmıştır. “Yukarıdaki Türk Tanrısı ve Türk kutsal yer-su (ruhları) şöyle yapmışlar. Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye, babam İltiş Kağan’ı (ve) annem İlbilge Hatun’u göğün tepesinden tutup (daha) yükseğe kaldırmışlar muhakkak ki.” Tahta çıkartıklarına “kut” veren Tanrı, sadece İltiş Kağan’a değil, İlbilge Hatun’a da “kut” vermiştir. Tonyukuk Yazıtı’ndan öğrendiğimize göre Kapgan Kağan, Kırgız seferinden sonra Türgişler üzerine yürümek üzere iken hatunu ölür. Ona cenaze merasimi düzenlemek için komutayı Tonyukuk’a bırakarak geri döner (Orkun, 1987: 110). Kağanın ordusunun başında Göktürklerin gücünü göstermek üzere savaşa katılmasının önemi düşünüldüğünde bu hareketi hatunun statüsü ve değerinin daha iyi anlaşılması bakımından önemlidir.

Göktürk ve Uygurlarda dinî inanç ve uygulamalar açısından kadının ve erkeğin ayrı tanrıları/tanrıçaları vardı. Şamanizm’e göre gökyüzü ve güneş (hayatın kaynakları) kadın, yeryüzü ve ay, erkek olarak kabul edilmişti. İyilik tanrılarının da kadın olduğuna inanılıyordu. Kadın ve erkek arasındaki hak ve sorumluluklar büyük çapta paylaşılmıştı. Eski Türklerde ana soyu ile baba soyu kıymet olarak

birbirine eşitti. Asalet de sadece baba soyundan değil anne soyundan da geliyordu (Gökalp, 1977 156). Türkistan'da aynı mezar alanına defnedilen kadın ve erkek heykellerinin bir arada olmasının da kadın-erkek eşitliğini gösterdiği düşünülmektedir. (Alyılmaz ve Alyılmaz, 2014: 17). Bütün bu inanç ve uygulamalar kadın ile erkek arasındaki eşitliğin yansımaları olarak kabul edilmektedir.

KAHRAMANLIK

Aslında kadının görevi savaşmak değildir ama gerektiğinde dövüşmekte ve savaşmakta hiç tereddüt etmez, seferlere katılırlar. İslâmiyet öncesi dönemde kadın toplumun ideal erkek tipi olan alp tipine benzer. Erkek gibi ata biner, ok atar, kılıç kullanır ve gerektiğinde düşmanla alp gibi savaşır. Kadınların kıyafetleri de bu duruma uygun şekildedir.

Kafesoğlu da kadınların erkek gibi yetiştirildiğini ve çok kere erkekler ile savaşlara katıldıklarını söylemektedir (2022: 232). Plano Carpini savaşçı kadınları şöyle anlatmaktadır:

Kızlar ve kadınlar da erkekler gibi aynı şekilde ata binerler. Bunlardan bazılarının ok ve yay taşıdıklarını gördük. Erkekler gibi çok iyi ok atarlar. Hem kadınlar ve hem de erkekler uzun süre at sırtında kalabilirler. Bir savaş yapıldığında ordunun her bölümü nasıl savaşması gerekiyorsa, o şekilde saf tutar. Beyler veya noyanlar, düşmanı uzaktan görebilecekleri bir noktada dururlar ve emirlerinde atlı oğlanlar, kızlar ve kadınlar bulunur (Carpini, 2000: 31-81).

Rubrouck, şimdiki Güney Ukrayna ovalarında, “küçük bir kadının yirmi-otuz arabayı idare ettiğini” görerek duyduğu hayranlığı ifade eder (Roux, 1990: 703). Benzer şekilde Fadlân da kadınların savaşma özelliklerinden söz ederken “Türklerin kadınları da adamları gibi savaşırdı” demektedir (Fadlân: 2011: 53). Kithanlarda, “bir orduyu bile idare edebilirler” denirken İbn Arab Şah ve Joinville bu ifadeleri doğrulamaktadır (Roux, 1990: 703). İbn Battûta seyahatnamesinde Türk kadınlarının kahramanlığını hayranlıkla anlatmaktadır:

Kadınlar erkekler gibi ata binebilirler, Kıpçak steplerinde yer değiştirmede kullanılan ağır at arabalarını kullanabilirler, kılıç ya da mızrak taşıyabilirler, ok atabilirler ve gerektiğinde savaşa katılabilirler. Kıpçak'ta her hatunun arkasında atlara binmiş elli genç kız ve arabanın önünde yaklaşık yirmi kadar atlı yaşlı kadın görüğünü ifade eder (Battûta, 2019).

Benzer şekilde Tagar mezarlarında erkek savaşçılar gibi bazı kadın mezarlarında da silahlar bulunması, kadınların savaşta katıldıklarını ve silah kullandıklarını gös-

termektedir (Esin, 1978: 14). IX. yüzyılda bir mezarda, at üstünde kadın cesedi bulunması savaşçı kadınların da erkek savaşçılar gibi öldüklerinde atlarıyla birlikte gömüldüğünü göstermektedir (Esin, 1991:472).

1254-1323 yılları arasında yaşayan ve Orta Çağ'da Çin, Moğolistan ve Türkistan'a giden, Venedikli seyyâh Marco Polo, seyahatnamesinde, Türkistan hükümdarı Kaydu Han'ın kızı için şunları söylemektedir: "Kaydu'nun bir kızı vardı, adı Ayyürek idi. Ayyürek güçlü, cesur bir kızdı. Ülkede bileğini bükecek bir erkek daha yoktu. Cesaretle, kuvvette nice erkeği pes ettirmiş, nicesini ok atmada, kılıçla vuruşmada alt etmiştir." (Polo, 2019: 200).

Destan kahramanı olan kadınlar da ata binip savaş aletlerini kullanabilen cesur ve savaşçı kadınlardır. Dede Korkut Destanlarında Alp tipi kahraman kadınlarla ilgili örnekler görebiliriz. Kırk yiğitle boy gösteren erkeklerin yanında kırk kahraman kızla sosyal hayatta rol alan Boğaç Han, destanının kadın kahramanı Burla Hatun, bu tipin önde gelen örneklerindedir. Bamsı Beyrek destanının kahramanı Banu Çiçek, hedefi tam ortasından vurmasına rağmen Bamsı Beyrek yarışta onun okunu ikiye böldüğü için yarışı kaybeder. Bunun üzerine Banu Çiçek, "Kozumuzu okla ve kılıçla paylaşacağız." diye bağırır. "Atını mahmuzlayıp yüksek bir yere çıkar. Sadağından yere doksan ok boşaltır." Selcen Hatun da savaşan kadınlara örnektir. Kocasına baskın yapılmasından korkar ve onu uyarır. Savaş başlar, kocasının atı yaralanınca Selcen Hatun atını düşmanların üzerine sürer ve onları kılıçtan geçirir (Ergin, 2017). Kanturalı evleneceği kızın özelliklerini babasına şu cümlelerle anlatmaktadır. "Baba men yerümden durmadan ol durmuş ola; men Karakoç atuma binmedin ol binmiş ola; men kanlu kâfir eline varmadın ol varmış, mana baş getürmüş ola." (Ergin, 2017: 185).

Gökalp, Ön Türklerde kadınların "Amazon" olduğunu, erkekleri kadar askerlik, silah kullanma ve kahramanlık konusunda usta olduklarından söz eder (Gökalp, 1976: 159). İskitler hakkında "askerî harekâtlarda eşleriyle birlikte bulunan cesur kadınlara sahipler" denilmektedir. "Savaşlara katılan İskit kadınları tıpkı erkekler gibi savaş taktikleri kullanmaktaydı. İskit ordusu savaş taktiği gereği geri çekilirken bile at üzerinde dönerek çok keskin atışlar yapabilirlerdi. Bunu sadece erkekler değil, kadınlar da yapabiliyordu." (P'yankov, 2002: 931). Amazon İskit kadınları ata binip ok atar, at üstünde kargı savururdu (Durmuş, 2012: 134). İskit kadını asker olarak yetiştirilmiş, silah eğitimi almıştı. Savaşlarda kadınların sayısı ve kuvveti önemli bir unsur olmuştu. Töre gereği kadınlar savaşta üç düşman erkek öldürmedikçe evlenemezlerdi. Erkekler baskına giderken topraklarını koruma görevi Amazon kadınlarının sorumluluğundaydı. Amazon kadınlar at üzerinde rahat ok atabilmek için bir göğüslerini kesiyor veya dağlayarak büyümelerine engel oluyordu (Döğüş, 2015: 135-136). Necati Gültepe Amazonların Türk soyundan olduklarının bilimsel olarak ispatlandığını söylemektedir (Gültepe, 2013).